

UDK: 82-31; 82-94

Dildora IBRAGIMOVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
E-mail: dildoraibragimova1989@gmail.com

F.f.n., PhD Q.Mambetaliyev taqrizi ostida

THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF THE GENRE OF HISTORICAL PROSE IN WORLD LITERATURE

Annotation

Historical prose is a special type of prose, which aims not only to convey historical facts, but also to present them in a fascinating way. In contrast to non-fiction, historical prose allows for freedom in working with facts, such as the free choice of facts, as well as the inclusion of textual images in order to maintain interest in the story. In the article, the genesis and development trends of the genre, the roots of historical prose in the East were studied. In the article, the sources available in world literature on the emergence and development of historical prose as a genre were collected and studied on the basis of the historical method, as well as the results were compared and conclusions were drawn using the comparative method. The modern development of the genre, the concepts of historical fiction were explained.

Key words: historical prose, fiction, Walter Scott, historical novel, history of the prophets, Walterscottian, historicism, historicism, gothic, ancient novel.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЖАНРА ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ В МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

Историческая проза – особый вид прозы, целью которого является не только передать исторические факты, но и представить их в увлекательной форме. В отличие от научно-популярной литературы, историческая проза допускает свободу в работе с фактами, например, свободный выбор фактов, а также включение текстовых изображений для поддержания интереса к рассказу. В статье изучены генезис и тенденции развития жанра, корни исторической прозы на Востоке. В работе собраны и изучены на основе исторического метода имеющиеся в мировой литературе источники о возникновении и развитии исторической прозы как жанра, а также сопоставлены результаты и сделаны выводы с использованием сравнительного и сравнительного метода. Объяснялось современное развитие жанра, понятия исторической фантастики.

Ключевые слова: историческая проза, фантастика, Вальтер Скотт, исторический роман, история пророков, вальтерскоттиан, историзм, историзм, готика, древний роман.

JAHON ADABIYOTIDA TARIXIY NASR JANRINING PAYDO BO'LISHI VA TAKOMILI

Annotatsiya

Tarixiy nasr prozaning o'ziga xos turi bo'lib, tarixiy faktlarni shunchaki yetkazish emas, balki ularni maftunkor tarzda taqdim etishni ko'zda tutadi. Hujjatli adabiyotdan farqli o'laroq, tarixiy nasr faktlar bilan ishlashda ularni erkin tanlash, shuningdek, hikoyaga qiziqishni saqlab qolish maqsadida to'qima obrazlarni kiritish kabi erkinliklarga imkon beradi. Maqolada janrning genezisi va taraqqiyot tendensiyalari, sharqda tarixiy nasr ildizlari tadqiq etildi. Ishda tarixiy nasrning janr sifatida paydo bo'lishi hamda taraqqiy etishiga oid jahon adabiyotshunosligida mavjud manbalar to'plandi hamda tarixiy metod asosida o'rganildi, shuningdek, qiyosiy-chog'ishtirma usul orqali ma'lutlar solishtirilib, xulosalar shakllantirildi. Janrning zamonaviy rivoji, tarixiy fantastika tushunchalari izohlandi.

Kalit so'zlar: tarixiy nasr, fantastika, Volter Skott, tarixiy roman, payg'ambarlar tarixi, Valterskottian, tarixiylik, istorizm, gotik, antik roman.

Kirish. Tarixiy nasr prozaning o'ziga xos turi bo'lib, tarixiy faktlarni shunchaki yetkazish emas, balki ularni maftunkor tarzda taqdim etishni ko'zda tutadi. Hujjatli adabiyotdan farqli o'laroq, tarixiy nasr faktlar bilan ishlashda ularni erkin tanlash, shuningdek, hikoyaga qiziqishni saqlab qolish maqsadida to'qima obrazlarni kiritish kabi erkinliklarga imkon beradi. Uning asosiy vazifasi real voqealar zanjirini barcha mumkin bo'lgan dramatik vositalar yordamida tasvirlash, ya'ni, voqealar ketma-ketligida syujet, kulminatsiya va ziddiyatlarni ajratib olib, ularni biror tarixiy voqea yoki tushuncha bilan birlashtirishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tarixiy nasrning qadimiy namunalari *annalistik* – tarixiy voqealarga bag'ishlangan va *biografik* – tarixiy shaxslar hayotiga bag'ishlangan turlarga ajratish mumkin. Yevropada tarixiy nasr asosan qadimgi modellar bo'yicha rivojlandi va mazkur asarlar

Yunoniston va Rim tarixini tushunishda sezilarli ta'sir ko'rsatdi. O'tmish voqealari birinchi marta Gerodotning "Tarix" asarida tasvirlangan bo'lsa, qadimgi tarixshunoslikning cho'qqisi Fukididning "Peloponnes urushi tarixi" hisoblanadi. Shuningdek, ilk tarixiy nasriy asarlar sifatida eramizning birinchi asrlarida yozilgan va O'rta asrlarda Yevropada keng tarqalgan Iskandar Zulqarnayn va Troya urushi haqidagi asarlar qayd etiladi [1].

Ba'zi tadqiqotchilar xitoy mumtoz romanlari bo'lmish XIV asrga oid "Uch qirollik" (Luo Guanchjun) va "Daryo hovuzlari" (Shi Naiyan) kabi asarlarni ham "tarixiy" deb tasniflaydilar [2].

O'rta asrlarda tarixiy nasrning asosiy janri xronika bo'lib, uning o'ziga xos xususiyati voqealarni yillar bo'yicha qayd etishdan iborat. Ushbu davrda bitilgan tarixiy nasr namunalari Injil voqealari, Odam a.s.dan yoki Nuh a.s.

davridagi to'fon voqealaridan boshlanib, an'anaviy epizodlar - payg'ambarlar, nabiyalar, ular ko'rsatgan mo'jizalar va boshqalar haqida hikoya qiladi. Bu davr tarixiylikning afsonalar, rivoyatlar bilan birlashuvi, shuningdek, nasriy matnga katta hajmdagi didaktik ma'lumotlarning kiritilishi bilan tavsiflanadi. Uyg'onish davri Yevropa tarixiy nasri ustalari Italiyada N.Makiavelli va F.Gicciardini, Angliyada R.Xolinshed va G.Zal, Fransiyada S.Brant va T.A.Aubigne hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ishda tarixiy nasrning janr sifatida paydo bo'lishi hamda taraqqiy etishiga oid jahon adabiyotshunosligida mavjud manbalar to'plandi hamda tarixiy metod asosida o'rganildi, shuningdek, qiyosiy-chog'ishtirma usul orqali ma'lutlar solishtirilib, xulosalar shakllantirildi.

Tahlil va natijalar. Ma'lum bir davr madaniyatining holatini aks ettiruvchi sintetik adabiy yodgorliklar, masalan, qadimgi rus yilnomalari (X – XVII asrlar), anonim gruzin yilnomasi "Kartli konvertatsiyasi" (IX asr), "Kodziki" yapon xronikasi (VIII asr), xitoylik tarixchi Simi Qianning "Tarixiy eslatmalar"i, arab tarixchisi at-Tabariy tomonidan yozilgan "Tarix", Movses Xorenatsi tomonidan bitilgan "Armaniston tarixi" kabi asarlar, o'rta asr yutuqlari bo'lmish Maykl Psellosning "Xronografiyalari"i, Saxo Grammarning "Daniya tarixi", Yan Dlugosning "Shuvoq hikoyalari" asarini ham tarixiy nasrning ilk namunalarini sifatida baholash mumkin.

Mazkur janr ilk bor rasman XIX asr ingliz adabiyotida paydo bo'ldi. Yevropada janrning asoschisi sifatida Valter Skott e'tirof etiladi. "Gotik" va "antik" romanlar mualliflaridan ijodiy ta'sirlangan ijodkor o'z yo'lini qidirarkan, "gotik" romanlar haddan tashqari sirliligi, "antik" romanlar esa zamonaviy o'quvchi uchun tushunarsizligi bilan uni qoniqtirmadi. Natijada Valter Skott zamonaviy dunyo kishilari uchun ahamiyatli bo'lgan tarixiy roman janriga asos soldi.

Volter Skott an'anaviy tarixiy mavzudagi badiiy asarlar (xotira, estalik, memuar)dan farqli ravishda tarixiy shaxs hamda voqealarni ikkinchi planga tushiradi, davr o'zgarishi taqdiriga ta'sir ko'rsatadigan fantastik qahramonlarni voqealarning birinchi planiga olib chiqdi. Shu tariqa Volter tarixning harakatlantiruvchi kuchi xalq ekanligini ko'rsatishga urinadi: aynan xalq hayoti Skott badiiy tadqiqotining asosiy obyekti hisoblanadi. Qayd etish lozimki, ijodkor asarlaridagi tarixiylik aslo noaniq, tumanli yoki fantastik emas; u tarixiy voqelikni tasvirlashda aniqlikka intiladi, shuning uchun Skott badiiy asarga "tarixiy rang berish" hodisasini ishlab chiqqan, ya'ni u ma'lum bir davrning o'ziga xosligini mohirlik bilan aks ettira olgan, deb ishoniladi.

Volter Skott ijodida tarix fonida badiiy hodisa aks etgan asarlar ko'lami ancha keng bo'lib, "Ueverli yoki oltmish yil oldin" (1814), "Rob Roy" (1817), "Ayvango" (1819), "Kventin Dyurvard" (1823) kabi asarlarida ijodkor tarixiy faktlarni ham romantik, ham realistik adabiy tasvir usullaridan foydalangan holda badiiy ijod bilan uyg'unlashtirishga muvaffaq bo'ldi.

Keyinchalik bunday hikoya qilish usuli "Valterskottian" deb nomlandi va Evropa adabiyotida (shu jumladan rus adabiyotida) tarixiy romanning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi, shuningdek, tarixga, xususan, O'rta asrlar tarixiga qiziqish uyg'onishiga hissa qo'shdi[3].

Rus adabiyotida tarixiy mavzudagi asarlar memuarlar tarzida XVII asr oxiri – XVIII asr boshlarida vujudga keldi. Uning rivojlanishi xalqning o'z o'zini anglashi, shaxsning tarixdagi o'rni, ma'naviy kamoloti bilan bog'liq. Rus adabiyotshunosi Chekunova G.N.Sobakinning 1648-1662 yillar Moskva qo'zg'olonlari haqidagi xotiralarini, S.A.Medvedovning 1682 ilgi Strelsiy qo'zg'oloni haqidagi qaydlarini memuar manbalarning majmuasi deb nomlaydi [4]. Lekin bu asarlarni to'liq ma'noda tarixiy nasr deb bo'lmaydi. A.G. Tartakovskiy ularni o'rta asr tarixiy hikoyatlari ta'siridan xoli bo'lmagan badiiy asar, deb hisoblaydi. Unga ko'ra, rus adabiyotida memuar yozishning boshlanishi XVII asrda kuchaydi, lekin janr sifatida XVIII asrda shakllana boshladi [5].

Tarixiy nasrni tashkil etuvchi *komponentlar* badiiy asar komponentlariga qo'shimcha tarzda tarixiy shaxslar yoki voqea-hodisalar to'g'risidagi tarixiy ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Bunda, birinchidan, real tarixiy shaxslarning tasvirlari va ma'lum bir davrda ma'lum rol o'ynagan tarixiy voqealar tasvirlari mavjudligi, butun ahamiyatiga qaramay, yetarli emas, chunki uni tarixiy nasrga mansub bo'lmagan asarlarda ham uchratish mumkin. Ikkinchidan, yozuvchi subyektiv ravishda o'tgan voqelikni hozirgi davr fonida tasvirlaydi, ya'ni muallif mavzu va materialga tarixchi sifatida yondashibgina qolmay, hayotni tarixiy masofadan turib, rassom kabi qayta yaratadi.

Tarixiy nasrning falsafiy asosi sifatida *tarixiylik* (istorizm)ni qayd etish lozim. Ya'ni, asarda hayot tushunchasi uzluksiz rivojlanib boruvchi voqelik sifatida aniq ifodalanib, bunda tarixiy rang, tarixiy tafsilotlarning mavjudligi muhim, ammo asosiy hal qiluvchi jihat emas.

Tarixiy nasrda ko'p jihatdan, ta'bir joiz bo'lsa, ikki qatlamli tarixiylik mavjud bo'lib, ulardan biri to'g'ridan to'g'ri qayta tiklangan o'tmish voqealari bo'lsa, ikkinchisi asar tug'ilgan davr ma'naviy talablarning mulohazasi, ta'siri hisoblanadi.

Bu o'zaro kirib boruvchi qatlamlar bir-biri bilan turli yo'llar orqali bog'lanadi. Muallifning imkon qadar tasvirni obyektivlashtirishga intilishi ikkinchi qatlarning deyarli sezilmasligiga olib keladi, go'yo u obrazlar to'qimasida mavjud emasdek taassurot qoldiradi. Bunday hollarda tanqidchilar ko'pincha tarixiy asarda fantastika va hatto naturalizm mavjudligi haqida shikoyat qiladilar. Shunday bo'ladiki, yozuvchi badiiy fantastikani yetarlicha baholay olmagan sabab haqli ravishda qoralanadi, badiiy fantastika faktlar orasiga majoziy kirishga yo'l ochadi va ko'pincha tasvirlangan davrning ruhini yaxshiroq yetkazishga yordam beradi (1-jadval).

1-jadval

Mavzuning tabiati		
Tasdiqli-tarixiy	Abadiy	Ikkala jihatni birlashtirgan
- Ijtimoiy parametrlar	- Psixologik parametrlar	
- Vaqt parametrlari		
- Milliy parametrlar		

Tarixiy nasrning yutug'i ko'plab tarkibiy qismlarning uyg'unligi natijasidir, ular orasida muhokama qilingan o'sha ikki qatlarning, shartli ravishda, bir-biriga uyg'un kirib borishi muhim rol o'ynaydi. XX asr adabiyotini tarixiy mavzudagi asarlarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. O'sha davr ijtimoiy-siyosiy ahvoli bilan chambarchas bog'langan va ayni paytda jahon

san'ati an'analarini davom ettiruvchi tarixiy nasr janrlari yangi davrda boy va murakkab hodisa sifatida namoyon bo'ldi. O'tmishga bo'lgan qiziqishning ortishi jamoatchilik ongida tarixiy xotira muammosining dolzarb bo'lishi bilan bog'liq. XX asrning ikkinchi yarmi dramatik haqiqatida kelajakka yo'l izlab, insoniyat "barqarorlik, ularning yer yuzidagi mavjudligi

barqarorligi" (D.Lixachev), hozirgi davr va o'tmishning birligini tushinish yetakchilik qildi. Bu davr tarixiy nasrida tarixiy mavzu va syujetlarni anglashning o'ziga xos xususiyati yozuvchilarning barcha zamonaviy adabiyotga xos bo'lgan abadiy axloqiy masalalarga qiziqishidir. Hayot va o'lim, vijdon va burch, sevgi va nafarat muammolari butun xalqlar taqdiri bog'liq bo'lgan voqealarga yo'naltirilganda alohida ko'lam va ahamiyat kasb etadi.

O'tmishni axloqiy-falsafiy idrok yetish yo'lini tanlab, D.Balashov, V.Shukshin, Yu.Davidov, Yu.Trifonov, B.Okujava va boshqa yozuvchilar kirib keldi.

XX asr rus tarixiy romanchiligi rus klassiklari (A. Pushkin, L. Tolstoy) an'analari, sovet adabiyotidagi salafilariga qaraganda XX asr intellektual romani tajribasiga (T. Mann, L. Feuchtvanger, D. Merejkovskiy, M. Aldanov) yaqinroq edi. Ularning diqqat markazida shaxsning obyektiv tarixiy jarayondagi murakkab pozitsiyasi turadi. Bir qarashda, tarix fani chuqur inqirozga uchragan bir paytda, tarixiy nasrning inkor etib bo'lmaydigan gullab-yashnashi g'alati tuyulishi mumkin. "Turg'unlik" davrida olimlar faoliyatiga to'sqinlik qilgan halokatli to'siqlar tarixiy nasrda o'ziga xosligi tufayli yengib o'tildi. 1950-1960 yillardagi "qayta qurish" davrida adabiyotga kirib kelgan yangi avlod yozuvchilari "tuhmat qilingan tarix"ni tiklash zarurligini his qildilar (A.Soljenitsin) [6]. 1970-1990-yillarda tarixiy nasr taraqqiyoti biryoqlamalik, estetik torlik, faktlarni tanlashdagi tendensiyani bartaraf etish, tarixni siyosiy lashtirish va tarixiy shaxslarni ideallashtirish yo'lidan bordi.

1970-1990-yillar tarixiy nasrida o'tmishni anglash tabiatiga, bir tomondan, ichki ozodlik pafosi, ikkinchi tomondan, lahzalar bilan ajralib turadigan davrning qarama-qarshi ko'rinishi ta'sir ko'rsatdi.

XX asrning oxirgi uchdan bir qismidagi rus tarixiy nasrida sezilarli madaniy va estetik siljishlar yuz berdi. 1980-yillarning ikkinchi yarmi - 1990-yillarning boshlari, so'ngra postsovet davridagi adabiyotda tarixiy janr Rossiyaning ijtimoiy-siyosiy hayoti bilan bog'liq o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Jamiyatning milliy tarixni bilish zarurati diqqat markaziga chiqishi natijasida 1960-1980-yillarda "inson va tarix", "inson va davlat", "inson va hokimiyat" muammolarini

qayta ko'rib chiqish tendentsiyasi vujudga keldi. XX asr oxirida zamonaviy tarixiy nasrning janr va uslub dinamikasini o'rganish va shu bilan uning rivojlanishining yaxlit manzarasini qayta tiklash zarurati paydo bo'ldi.

Tarixiy nasrning janr-uslub jihati rus olimlari L. Aleksandrova, A. Kovalenko, T. Kolyadich, E. Meletinskiy, A. Pautkin, A. Petrov, S. Petrov, N. Shchedrina tomonidan o'rganilgan. Jahon zamonaviy adabiy tanqidning ushbu masalaga qiziqishiga qaramay, o'zbek adabiyotida mazkur janr rivojlanish tendensiyalari haqidagi izlanishlar amalga oshirilmay qolmoqda.

O'zbek adabiyotida Oybek [7], I.Sulton [8], M.Qo'shjonov [9], S.Mirvaliyevlarning [10] maxsus tadqiqotlari, taniqli olimlarimizdan A.Kattabekov, N.Shodiyev [11], G'.Murodovlar [12] doktorlik ishlari tarixiy-adabiy romanchilikka xos xususiyatlarni o'zida mujassamlashtirgan tarixiy romanlarimizning turli ilmiy nazariy muammolarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar sifatida qaraladi. Mustaqillik davri o'zbek adabiyotshunosligida tarixiy romanchilik haqida qator tadqiqotlar yaratildi. Jumladan, I.Samandarov, A.Ergashev, O.Iskandarova, Z.Rahimov, Sh.Isayeva, A.Nosirovlarning [13] dissertatsiyalarida tarixiy romanlar syujet kompozitsiyasida rivoyatning o'rni, tarixiylik, xarakter ruhiyatining tasviri, ijodning muhim poetik xususiyatlari tadqiq etilgan.

Xulosa. Tarixiy nasr janrining genezisi va taraqqiyot jarayoni g'arb adabiyotiga to'g'ri keladi. Keyingi yillarda zamonaviy tarixiy nasrda tarix va adabiyot o'rtasidagi chegara sezilarli darajada o'zgarimoqda. An'anaviy janrlar o'zgardi, voqealarni batafsil va obyektiv qayta qurish o'yin va fantastika bilan almashdi. Ushbu evolyutsiyaning sabablari ko'p jihatdan adabiy emas, balki siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlar bilan izohlanadi, ammo bu jarayonning ijtimoiy-madaniy va badiiy mexanizmlarini alohida o'rganishga ehtiyoj mavjud.

Tarixiy fantastik roman asosida tarixni qayta yozish, voqealarning muallif versiyasini taqdim etish, amalga oshmagan, ammo umuman mumkin bo'lgan narsani tasvirlash istagi, holatni tushuntiruvchi yashirin faktlar va voqealarni yoritish jarayoni yotadi.

ADABIYOTLAR

1. Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов / Под ред. Бродского Н., Лаврецкого А., Лунина Э., Львова-Рогачевского В., Розанова М. — СПб., 1925. — Т. 1. — 576 с.
2. O'sha asar, o'sha joy.
3. Ivanhoe (ing.). Edinburgh University Library. Ko'rilgan sana: 8-yanvar 2023. <http://www.walterscott.lib.ed.ac.uk/works/novels/ivanhoe.html>
4. Чекунова А.Е. Русское мемуарное наследие второй половины XVII – XVIII вв. – М., 1995. – С. 8.
5. Тартаковский А.Г. Русская мемуаристика XVIII – первой половины XIX в. – М., 1991. – С. 15.
6. Шаронова Елена Александровна, Шаронов Александр Маркович Жанровая специфика русского исторического романа // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2019. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhanrovaya-spetsifika-russkogo-istoricheskogo-romana> (дата обращения: 12.01.2024).
7. Ойбек. Абдулла Қодирийнинг ижодий йўли. Асарлар тўплами. 10 томлик, IX том. Тошкент, 1974. – Б.347
8. И.Султон. Ҳаёт, адабиёт ва маҳорат. Асарлар. Тўрт томлик, иккинчи том. Тошкент. 1972
9. Қўшжонов М. Ўзбек романчилигининг ривожланиш босқичлари ва жанр хусусиятлари.- “Адабий турлар ва жанрлар” (тарихи ва назариясига оид) номли китоб. Уч жилдик. 1 жилд. Тошкент.1991
10. Мирвалиев. С Ўзбек романи. Тошкент.1969
11. Каттабеков А. Художественное воплощение личности и исторической эпохи в современной узбекской прозе. Тошкент, 1985; Шодиев Н. Идеино художественной своеобразие современной эпической прозы в литературах средней Азии и Казахстана. М. 1985;
12. Муродов Ф. Тарихий роман: муштараклик ва ўзига хосликлар ўйғунлиги муаммолари. ДДА. Тошкент.: 2018. – Б.256
13. Самандаров И. Историзм узбекских исторических романов. АКД.-Т:1992; Эргашев А.С. Ривоят ва унинг бадий асар сюжет-композицион тузилишдаги ўрни. (А.Мухторнинг “Чинор” ва О.Ёкубовнинг “Кўҳна дунё” романи поэтикаси. НДА, Т.:2000; Исаева Ш.Б. Ўзбек тарихий романларида характер рухиятини тасвирлаш усуллари. НДА.-Т: 2001; Насиров А.Н. Одил Ёкубов романлари поэтикаси. ДДА. Самарканд – 2018.)